

SPECIAL VAN DE NATIONALE ROMEINENWEEK

ONTDEK DE

Romeinen

Gratis uitgave bij de
Nationale Romeinenweek
4 t/m 12 mei 2019

WAAR ZIJN DE VROUWEN?

MET ACTIVITEITEN
IN HET HELE
LAND

GEVONDEN

Sporen van
vrouwen in
Nederland

In samenwerking
met Historisch
Nieuwsblad

nu

romeinen
week

WIE VAN GESCHIEDENIS HOUDT LEEST HISTORISCH NIEUWSBLAD

Neem nu een jaarabonnement op Historisch Nieuwsblad
voor slechts € 69,95 i.p.v. € 87,89

Uw voordelen als abonnee van Historisch Nieuwsblad:

- *Historisch Nieuwsblad* plaatst iedere maand de actualiteit in een historische context. Altijd scherpzinnig en nuchter en in relatie met de huidige maatschappelijke, sociale en politieke ontwikkelingen;
- U ontvangt *Historisch Nieuwsblad* thuis voordat het nieuwe nummer in de winkel ligt;
- U ontvangt altijd korting op het Geschiedenis Festival en de Collegedagen;
- U profiteert van bijzondere aanbiedingen op o.a. historische boeken via onze ledenpagina;
- U ontvangt als eerste de nieuwsbrief waarin verbanden worden gelegd tussen het verleden en het heden.

**NIEUWSGIERIG? GA NAAR: HISTORISCHNIEUWSBLAD.NL/ABONNEE
OF BEL DE KLANTENSERVICE: 088 700 2799**

VOORAF

Van 4 tot en met 12 mei 2019 vindt de zesde editie van de Nationale Romeinenweek plaats. In het hele land zijn er activiteiten voor jong en oud rond de geschiedenis van de Romeinse tijd in Nederland.

Waar zijn de vrouwen?

Dit jaar staan tijdens de Nationale Romeinenweek vrouwen in de Romeinse tijd centraal. Enkele van hen zijn berucht. Denk aan sterke keizersvrouwen Livia en Agrippina. Of aan eigenzinnige tegenstanders van de Romeinen, zoals Cleopatra (Egypte), Boudicca (Brittannië) en Zenobia (Syrië). Maar 'gewone' vrouwen zijn veel minder zichtbaar. Bij de Romeinen maakten – net als bij de meeste volkeren in die tijd – mannen de dienst uit. Historische bronnen laten daarom veel minder vrouwelijke dan mannelijke voetafdrukken zien. Daar komt bij dat de historische wetenschap lange tijd een mannelijke aangelegenheid is geweest – en voor een groot deel geldt dat nog steeds. Ons beeld over het verleden is daardoor mannelijk gekleurd. Hoog tijd dus om extra aandacht te besteden aan die andere, veel minder bekende, helft van de bevolking in de Romeinse tijd. Vandaar onze vraag: *Waar zijn de vrouwen?*

Voor wie goed kijkt, zijn er ook in de Lage Landen sporen te vinden van vrouwen in de Romeinse tijd. Vooral de archeologie levert een schat aan informatie. Zo vonden archeologen in de buurt van Utrecht een grafsteen voor Fledimella, een vrijgelaten Germaanse slavine.

Grafvondsten in heel Nederland bieden een kijkje in de verschillen in afkomst, gebruiken en rijkdom. Op een aantal plekken zijn vrouwenskeletten gevonden, waarbij het gezicht met forensische middelen kon worden gereconstrueerd. Zo konden 'Nederlandse' inwonsters na 2000 jaar bijna letterlijk tot leven worden gewekt. Een aantal voorbeelden komt in dit magazine aan bod.

Tijdens de Romeinenweek organiseren tientallen instellingen in heel Nederland een keur aan publieksactiviteiten die te maken hebben met vrouwen en met andere thema's uit de Romeinse tijd in Nederland. Zo zijn er veel activiteiten rond de limes, die net als de Nieuwe Hollandse Waterlinie genomineerd gaat worden als UNESCO werelderfgoed. De limes liep meer dan vier eeuwen dwars door het huidige Nederland en dat maakt het juist ook interessant om te kijken hoe de mensen ten noorden en ten zuiden daarvan leefden.

Hopelijk biedt dit magazine inspiratie om eens op een andere manier naar ons Romeinse verleden te kijken. En om je te verbazen over de rijkdom en verscheidenheid van ons erfgoed.

Paul van der Heijden
directeur RomeinenNU

INHOUDSOPGAVE

4 WELDOENSTERS

Rijke Romeinse vrouwen richtten tempels op.

8 BAZIN VAN DE BOERDERIJ

Dame van Simpelveld bestierde bloeiend landbouwbedrijf.

12 SPOREN

Bodemvondsten geven 7 vrouwen een gezicht.

14 AANBEDEN

Romeinse en inheemse godinnen versmolten.

18 LIMES

Fort aan de Rijn vernoemd naar Agrippina.

21 AGENDA

Activiteiten en evenementen tijdens de Romeinenweek

DE NATIONALE ROMEINENWEEK IS EEN INITIATIEF VAN: RomeinenNU en Romeinse Limes Nederland

De Nationale Romeinenweek wordt mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Nederlandse Limes Samenwerking (samenwerkingsverband van provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland, en de Rijksdienst voor het Cultureel

Erfgoed), het Fonds voor Cultuurparticipatie, het Mondriaanfonds en de provincie Limburg.

Redactie en eindredactie

Mariëlla Beukers, Bas Kromhout, Geertje Dekkers, Martine van Empel en Darinka Thijs
Beeldbewerking cover Maartse Hazen

Ontwerp Yke Bartels

Vormgever Erik Flokstra (Pixels&inkt) en Twin Media BV

Druk Senefelder Misset, Doetinchem

De uitgave is een coproductie van Historisch Nieuwsblad en RomeinenNU

provincie limburg

GEËERDE VROUWEN

In het Romeinse keizerrijk konden vrouwen soms opvallend zelfstandig zijn. Dat blijkt uit inscripties voor en door hen. In Millingen aan de Rijn werd een uitzonderlijk exemplaar gevonden dat vragen oproept.

DOOR EMILY HEMELRIJK

In het Romeinse rijk vinden we talloze inscripties voor en door vrouwen. De meeste zijn grafinscripties, maar we vinden ook veel ere-inscripties op bases van standbeelden voor vooraanstaande vrouwen, die hun stad hebben gediend als priesteres van de keizercultus of grote bedragen schonken voor de bouw van een badhuis, aquaduct, tempel, theater of amfiteater.

Hun financiële zelfstandigheid is opmerkelijk. Ze is het gevolg van het Romeinse huwelijks- en erfrecht, waarin zowel zonen als dochters erfden. Traditioneel vielen vrouwen onder controle van een mannelijke voogd, maar in de eerste eeuw v. Chr. veranderde dat. Toen bepaalde keizer Augustus dat vrouwen die drie of meer kinderen hadden voortgebracht na de dood van hun vader over hun eigen vermogen konden beschikken, onafhankelijk van hun echtgenoot.

Deze nieuwe financiële handelingsbekwaamheid van Romeinse burgeressen leidde in de eerste drie eeuwen van de Romeinse keizertijd tot een groeiend aantal erestandbeelden voor weldoesters, priesteressen en patronessen van steden

en verenigingen. Kennelijk waren sommige rijke vrouwen bereid hun geld te besteden aan de verfraaiing van hun stad of wilden ze dure priesterschappen op zich nemen. Als dank werden ze, net als mannelijke weldoeners, door hun stad geëerd met een standbeeld en een inscriptie in de openbare ruimte, die hen en hun weldaden vereeuwigden.

Op eigen kosten voegden weldoesters vaak beelden van mannelijke familieleden toe aan hun eregalerij en soms droegen ze een bouwwerk op aan een gestorven familielid. Zo bouwde Salvia Postuma in Pula (Kroatië) een tien meter hoge boog, waarop beelden stonden van haar in de oorlog gestorven zoon, haar man en haar broer. Na haar dood kwam er ook een van haarzelf bij. Eer en nagedachtenis gingen hier hand in hand.

De meeste inscripties van weldoesters en priesteressen vinden we in Italië en de Romeinse provincies rond de Middellandse zee, waar de eerste Romeinse steden ont-

WELGESTELD

Een jonge Romeinse vrouw vermaakt zich tijdens een banket. Fresco uit Herculaneum, ca. 50-79 na Christus.

OOK IN ONZE
CONTREIEN RICHTTEN
VROUWEN
TEMPELS OP

stonden en het Romeins (burger)recht zich het eerst verspreidde. Verder landinwaarts en naar het noorden toe nemen de inscripties af, die van vrouwen in sterkere mate dan die van mannen.

In onze streken waren minder Romeinse steden en minder Romeinse burgers (buiten het leger) dan in het Middellandse Zeegebied en bovendien was er minder rijkdom. Toch vinden we hier een paar

weldoensters, al financierden ze uitsluitend tempels. Die richtten de vrouwen soms op ter nagedachtenis of ter ere van een familielid. Zo liet Probia Justina een tempel bouwen voor de Germaanse godin Sunuxsal in Tolbiacum (het tegenwoordige Zülpich bij Bonn), voor haar zoon. Daarnaast vinden we inscripties van vrouwen in een klein aantal beroepen (vooral voedsters en vroedvrouwen, maar

PRIESTERES
 Minia Procula uit het huidige Tunesië, priesteres van de keizercultus in de tweede eeuw na Christus.

ook een arts) en veel vrouwen die altaren oprichtten voor Romeinse en lokale goden en godinnen. Het gaat om vrouwen uit middengroepen, die rijk genoeg waren voor een altaar of een mooi versierde grafsteen, maar niet voor de bouw van een theater of aquaduct.

Vrouwen die een connectie hadden met het Romeinse leger waren het sterkst vertegenwoordigd. Zo reisden diverse vrouwen uit onze streken mee met hun partner in het leger. Bij hun dood, ver van huis, kregen ze een grafsteen die ook hun oorsprong vermeldde. Zo stierf Victoria Verina uit Forum Hadriani (Voorburg) op haar dertigste in Brigetio in Pannonië (nu Hongarije). Ze was erheen gereisd als vrouw van een legerarts.

Priesteres?

Een altaarsteen uit Millingen aan de Rijn moeten we waarschijnlijk ook in deze context plaatsen. De inscriptie op de steen was opgesteld door Mucronia Marcia, die getrouwd was met Rufius Similis, mogelijk een veteraan uit het Romeinse leger. Het stel had twee kinderen: een zoon die net als zijn vader Rufius Similis heette en een dochter Rufia Materna.

We mogen aannemen dat Mucronia Marcia van inheemse oorsprong was. Haar naam doet Romeins aan, maar was dat niet: het lijkt alsof een familienaam en een bijnaam door elkaar zijn gehaald.

Mucronia Marcia moet Romeins burgerrecht hebben gehad en plaatste zich met deze inscriptie in het Latijn in een Romeinse traditie. Maar ze week af van het standaardpatroon en dat maakt interpretatie van de tekst lastig.

Over één ding zijn kenners het eens: op het moment dat Mucronia Marcia de tekst opstelde, waren haar man, zoon en dochter gestorven en waarschijnlijk was Rufia Materna als laatste overleden. Volgens de inscriptie moest jaarlijks voor alle drie een offer worden gebracht. Dat gebeurde op 21 februari, de laatste dag van de Parentalia, het Romeinse feest ter herdenking van overleden familieleden. Ter nagedachtenis van Rufia Materna werd ook steeds op haar verjaardag geofferd.

In de Romeinse wereld was zo iets tamelijk gebruikelijk: voor de eeuwigdurende nagedachtenis van de dode(n) stelde een vermogend familielid een kapitaalfonds in. Uit de rente werden op de verjaardag van →

FAMILIEMONUMENT

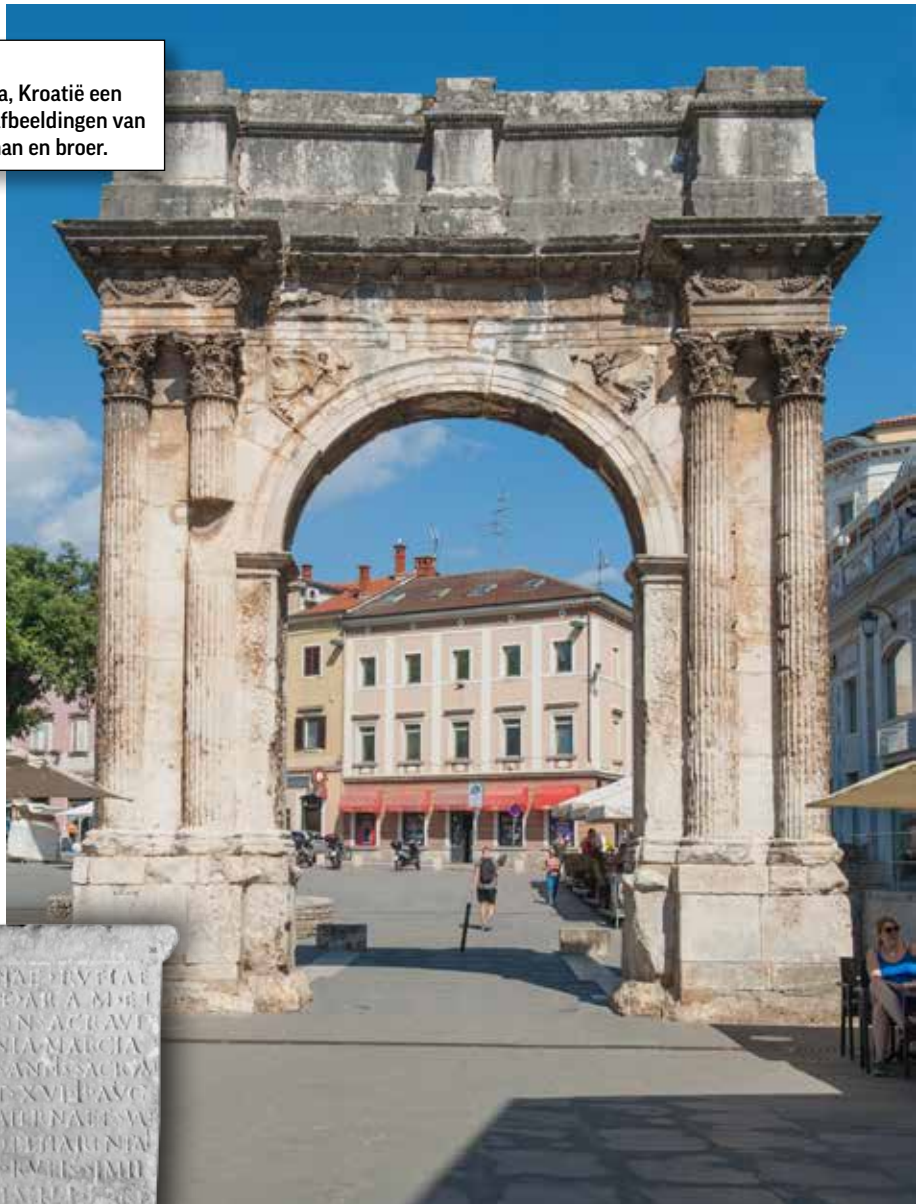
Salvia Postuma liet in Pula, Kroatië een triomfboog bouwen met afbeeldingen van haar gesneuvelde zoon, man en broer.

de gestorvene en tijdens de Parentalia jaarlijks offers bekostigd, vaak met een maaltijd voor de nabestaanden. We moeten aannemen dat Mucronia Marcia zo'n fonds heeft ingesteld, zodat de offers ook na haar dood door konden gaan.

Minder gewoon zijn twee woorden van de inscriptie: *Dea Domina*. Die werden tot nog toe vertaald als een deel van de aanspreektitel van Rufia Materna: 'godin en meesteres'. De eerste zin luidde dan: 'Aan de godin en meesteres (*Dea Domina*) Rufia Materna heeft Mucronia Marcia een altaar en een heilig woud gewijd'. Hieruit is geconcludeerd dat Rufia Materna een Germaanse priesteres was, omdat schrijver Tacitus had beweerd dat bijgelovige Germanen priesteressen als godinnen zagen.

Die interpretatie is onhoudbaar. In de eerste plaats bedienden Germaanse priesteressen zich niet van Latijnse inscripties. Ten tweede is het veel aannemelijker is dat Mucronia Marcia ter herinnering aan haar gestorven dochter een altaar en heilig woud aan een godheid wijdde. Dat zien we bij meer tempels die door vrouwen werden gesticht. De meest waarschijnlijke kandidaat voor de geëerde godheid is Bona Dea (letterlijk: Goede Godin). Deze populaire Romeinse godin kon worden aangesproken als *Dea Domina*, dus dat zou de inscriptie verklaren. Bovendien werden ook elders een altaar en een heilig woud aan haar gewijd.

Deze interpretatie maakt de moeder de interessantste figuur uit deze inscriptie. Zij had de middelen en de wens om een altaar en woud te wijden aan Bona Dea en een fonds op te richten voor de eeuwigdurende herinnering aan haar gestorven dochter, en aan haar man en zoon. Door haar dochter centraal te stellen, verbond ze haar symbolisch aan de godin, in een soort postume apotheose. We mogen aannemen dat de ambiguïteit van de inscriptie, een wijding

TREURENDE MOEDER

Mucronia Marcia liet in steen houwen: 'Aan (Bona) Dea Domina. (Ter herinnering) aan Rufia Materna heeft Mucronia Marcia een altaar en een heilig woud (*lucus*) gewijd, waar zij een jaarlijks offer heeft ingesteld op 17 juli en op de verjaardag van haar dochter Materna op 7 oktober en tijdens de Parentalia op 21 februari voor vader en zoon Rufius Similis en voor haar dochter Materna.'

aan een godheid én een grafinscriptie, opzettelijk was.

Er is dus geen enkele reden om Rufia Materna als Germaanse priesteres te zien. Wel zien we een treurende moeder, die al haar familieleden overleefde en haar middelen inzette om hen te vereeuwigen.

Emily Hemelrijk is hoogleraar Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze publiceerde onder andere *Matrona docta*. Educated women in the Roman élite from Cornelia to Julia Domna (*Londen: Routledge 1999*) en *Hidden Lives – Public Personae*. Women and Civic Life in the Roman West (*Oxford University Press 2015*). Volgend jaar verschijnt bij Cambridge University Press *Women and Society in the Roman West*. A Sourcebook of Inscriptions.

Romeinse vrouwen konden bevallingen begeleiden, of arts zijn. En misschien woonde een van deze medische hulpverleners in de tweede eeuw in Limburg. Een curieus kistje roept vragen op.

In een koude winterweek in maart 1964 stuiten archeologen op een Romeins stenen graf uit de tweede eeuw. Het ligt aan de westkant van Maastricht, in de wijk Belfort, vlakbij de oude doorgaande weg, de Via Belgica. In de grote, zware kist liggen de crematieresten van een kind en een volwassene. Man of vrouw, dat is onduidelijk. En als bijgift een krukje en een doosje met instrumenten, onder meer een soort scalpel, maar wat het precies is, weet men niet zeker. Tegenwoordig ligt de inhoud van het graf uitgesteld in het Limburgs Museum in Venlo. Het museum beheert een van de rijkste archeologische collecties van Nederland, met een schat aan Romeinse vondsten. Dat is logisch, want het huidige grondgebied van Limburg was voor de Romeinen cruciaal: er lagen belangrijke wegen, er ontstonden nederzettingen en de streek was onmisbaar als graanschuur.

Agrarische bedrijven, zoals de villa in Voerendaal, leverden het voedsel voor de grenstroepen aan de limes. Waarschijnlijk moeten we het graf van Belfort koppelen aan zo'n villa in de buurt.

In het museum staat bij de vondsten uit het graf een bordje. We lezen hierop dat het doosje een 'make-up-doesje' wordt genoemd, dus zou je zeggen dat de volwassene persoon van wie de resten zijn aange troffen een vrouw was. Maar Benoît Mater, conservator archeologie van het Limburgs Museum, twijfelt. 'Die instrumenten uit dat doosje zouden net zo goed van een arts kunnen zijn geweest. Of van iemand die hielp met bevallingen. Dat krukje zou daar ook bij passen.' Toch een man dus? 'Nou zeg! Alsof een Romeinse vrouw geen dokter kon zijn. Dat kon dus wel. Dankzij grafschriften kennen we zeker vijftien vroedvrouwen, meestal slavinnen van rijke vrouwen of zelfs de keizerin, en negen vrouwelijke medicae, artsen dus. Die laat-

sten waren vrijgeboren of vrijgelaten, dus ze hadden duidelijk een hogere status dan de vroedvrouwen. De vrouwen van Rome hadden weliswaar geen politieke rechten, maar ze waren in principe vrijer dan vrouwen in andere antieke samenlevingen.' Zeker weten doet ze het niet, maar Mater laat haar fantasie graag de vrije loop. 'Een vrouwelijke "Limburgse" gynaecoloog? Zou kunnen. Misschien moeten we het bordje laten aanpassen.'

Sterke vrouw

Een andere grote vitrine is gevuld met aardewerk, glazen kannen, een 24-delig eetservies met hier en daar nog etensresten, speerpunten, een pincet, een bronzen spiegel, sieraden – allemaal uit dat graf van Belfort. 'Het waren eigenlijk drie graven,' legt Mater uit, 'bestemd voor een familie en ommuurd om op te vallen in het landschap. Dankzij het aardewerk weten we ongeveer uit welke tijd alles stamt.'

Het graf dateert uit de beginperiode van de Romeinse overheersing in deze gebieden – de eerste en de tweede eeuw – en uit die periode heeft het Limburgs Museum veel materiaal. Dat materiaal verwijst regelmatig naar vrouwen. 'Geschreven bronnen zijn schaars als het gaat om het dagelijkse leven van vrouwen, maar uit een werk van schrijver Columella ken ik toevallig een fragment. Het gaat eigenlijk over vrouwen op villa's op het platteland rond Rome, dus ik weet niet of je het helemaal kunt toepassen op de dame in het graf van Belfort, maar het geeft in ieder geval een beeld.'

Zij, de vrouw van de villa, moet een jonge vrouw zijn, dat wil zeggen geen meisje meer. Verder moet ze een goede gezondheid hebben en mag ze niet te lelijk maar ook niet te mooi zijn. Want alleen een fysiek sterke vrouw kan de lange werktijden uithouden. Lelikheden maakt haar echtgenoot mismoeedig, al te veel schoonheid houdt hen maar van het werk. Voor alles moet men er voor oppassen dat ze zich niet stort in het drinken van wijn, in eten, bijgeloof en omgang met mannen.

Lucius Iunius Moderatus Columella, Over het boerenbedrijf

DE BAZIN VAN SIMPELVELD

In de Limburgse lössregio was het rond 300 goed boeren. Een dame bestierde er een groot welvend landbouwbedrijf. En liet ons een kijkje na in haar leven.

DOOR AFKE VAN DER TOOLEN

Ze heeft een rond gezichtje, mollig eigenlijk, geen rimpel te zien. Frank en fier kijkt ze je aan vanuit haar kleine privéwereld: “Hier ben ik.” Een echte dame. Ze vertoont maar één schoonheidsfoutje: het puntje van haar neus is ze kwijt.

Zo'n 1700 jaar moest ze wachten tot iemand haar zo zag. Al die tijd staarde ze in het duister, begraven in de Limburgse grond, onttrokken aan het oog van de wereld.

Boven haar trokken de eeuwen voorbij; het rijk waartoe ze behoorde verkrumelde. Ze bleef achter en werd vergeten.

Pas in december 1930 kwam ze opnieuw tevoorschijn. Mijnwerker Andreas Wiertz, die in Simpelveld een huisje wilde bouwen, vond bij het graven een zandstenen sarcofaag. Toen hij het deksel oplichtte, aanschouwde hij een in steen uitgebeitelde, luxueus gemeubileerde miniatuurwereld. Met als blikvanger de bewoonster zelf, die vanaf haar ligbank opkeek naar het plotse-linge licht.

Romeinse sarcofaag opgegraven te Simpelveld, kopte een regionale krant: ‘Vrijdag kwam een zeer waardevol graf aan het licht, hetwelk nog volkomen gaaf is en

inwendig buitengewoon versierd. Tevens bevatte het een kistje met schitterende sieraden, waaronder een paarlen collier, gouden ringen en nog andere zeer waardevolle voorwerpen. Volgens een deskundige zou dit graf reeds zeer oud zijn, en de geheele vondst van zeer groote waarde.’

Wiertz zette meteen een bordje neer met daarop ‘Bezichtigen 10 cent’. Maar het echte geld kwam binnen toen het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) de vondst van hem overnam voor het destijds enorme bedrag van 8500 gulden. De Limburgse mijnwerker hoefde nooit meer de mijn in, de ‘Dame van Simpelveld’ verhuisde naar Leiden.

Daar verblijft ze nu nog steeds. Maar wat weten we eigenlijk van haar? Wat is het verhaal achter dat zandstenen gezicht?

Rijke grootgrondbezitters

De vindplaats kan ons alvast iets vertellen. De dame werd begraven in wat destijds Germania Inferior (Neder-Germanië) heette, een noordelijke grensprovincie van

het Romeinse Rijk. Het huidige Simpelveld lag in het hart van een bijzonder vruchtbare streek: de lössregio. In de tweede en derde eeuw – waarin de dame waarschijnlijk leefde – ontwikkelde dat gebied zich tot de graanschuur van de wijde omgeving. Het werd doorkruist door twee belangrijke hoofdwegen, er lagen vier grote steden in de buurt – het huidige Heerlen, Tongeren, Xanten en Keulen – en verderop bevonden zich de nodige legerplaatsen.

Er werd dan ook veel geld verdiend, daar op die löss. Rijke grootgrondbezitters bouwden er luxe villa's. Dit waren geen gewone boeren, maar mensen met status, de toplaag van de Romeinse bevolking in →

LEVENSECHT

De Dame van Simpelveld écht leven inblazen, dat is het doel van educatief archeologe Katleen Vandenbranden. Zij zet living history in bij regionale schoolprojecten, en is ook in de huid van de dame gekropen. Vandenbranden maakt zoveel mogelijk gebruik van bestaande kennis, zoals: met welke stiksel naaiden de Romeinen hun kleren? Perfect vindt ze haar eerste reconstructie niet, de juwelen ontbreken en de ligbank klopt niet helemaal. Toch brengt haar beeld de Dame van Simpelveld weer een stuk dichterbij – en er is een verbeterde versie op komst.

MINIATUURWERELD

De binnenkant van de sarcofaag uit Simpelveld is versierd met een reliëf dat de bewoonster van de voormalige villa voorstelt.

FRANK EN FIER
De Dame van Simpelveld kijkt zelfverzekerd in het plotselinge zicht.

de noordelijke grensgebieden. Vlakbij de vindplaats van de Dame van Simpelveld is een villa opgegraven – wellicht woonde ze daar. Hoe dan ook heeft ze op de een of andere manier deel uitgemaakt van het bloeiende verleden van die streek.

Maar hoe? Er is weinig tot niets bekend is over de Romeinse vrouwen die hier leefden. Toch geeft haar sarcofaag het een en ander prijs.

De zandstenen kist van 2,40 bij 1,05 meter met aan de binnenzijde het reliëf van de bevestigde uitgestrekte dame is het pronkstuk van de Romeins-Nederlandse afdeling van het RMO. De museumdirecteur die haar in 1930 kocht, Jan Hendrik Holwerda, constateerde in zijn verslag dat ‘haar gelaat zeer individueel is’. Huidig conservator Jasper de Bruin zegt hetzelfde: ze moet waarheidsgetrouw zijn afgebeeld. Hij laat een grafsteen zien die iets verderop staat, uit ongeveer dezelfde tijd en omgeving, met een vrouw met veel beniger trekken. Dat mollige gezichtje uit Simpelveld, dat ons dwars door de eeuwen heen aankijkt: dat is ze dus écht.

De Bruin geeft een virtuele tour door haar villa. De fraaie ligbank, de geornamenteerde kast, de tafel met leeuwenpoten, het ademt allemaal het typische interieur van een Romeins-Nederlandse villa uit die tijd. De dame ging, heel gezellig, met huiskamer en al naar het hiernamaals. Daarmee zond ze een boodschap uit: “Kijk eens hier, ik ben een echte Romeinse dame, ik kan

me dit allemaal veroorloven.”

Het is niet ondenkbaar, zegt De Bruin, dat de dame deze kist al toen ze nog leefde gebruikte om haar imago op te poetsen: dat hij in de hal van haar villa was uitgesteld, als symbool van haar rijkdom en status. Nu klinkt dat gek, maar in haar tijd was de dood veel meer geïncorporeerd in het leven.

Behalve de nabootsing in steen werden in de kist ook echte voorwerpen gevonden, persoonlijke spulletjes, uitverkoren om met haar mee te reizen naar het hiernamaals. Een zilveren spiegel, een parfumsflesje, oorbellen – echte vrouwendingen. En er lag ook een ring die een klein raadsel herbergt. ‘Voor mijn Juno’, zegt de Latijnse inscriptie. Heette de dame zo? Of is het een aanroep van de Romeinse godin van het huwelijk?

Oud-directeur Holwerda typeerde de dame in 1931 als ‘de echtgenote van een zeer vermogend man’. Inmiddels denkt met er anders over. Tussen al die vrouwen-spulletjes lag ook een stylus, een schrijfstift, een zeker teken dat ze geletterd was. En de schrijfstift kan er ook op wijzen dat haar positie uitsteeg boven die van vrouw-van. Waarschijnlijk voerde de dame de administratie over een bedrijf – in de sarcofaag staat ook een kluis van het type waarin men belangrijke zakelijke documenten bewaarde.

Zo gezien was de Dame van Simpelveld helemaal geen aanhangsel. Ze was de baas. ←

BOERIN MET SOCIETYLEVEN

De vindplaats, haar uiterlijk, haar bezittingen – dat alles brengt de Dame van Simpelveld stap voor stap een stukje dichterbij. Ook haar kapsel is informatief want het komt overeen met de Romeinse haarmode van tussen 160 en 180. Maar het tastbaarst is de vrouw in iets wat tussen haar persoonlijke spulletjes staat uitgesteld: een schaalje met wit uitgeslagen botjes. Dat zijn de gecalcineerde restanten van haar crematie.

Er zijn 386 botfragmenten in de kist aangetroffen, bij elkaar 273,8 gram. De Leidse osteoarcheoloog Andrea Waters heeft ze onderzocht. Haar conclusie: het gaat om een vrouw van tussen de 35 en 49 jaar, die zozeer vrij was van aandoeningen dat kan worden aangenomen dat ze nooit intensief lichamelijk werk heeft verricht. Ook de botresten roepen dus een beeld op van een vrouw uit de topklaag van de bevolking, met een zeer geprivilegieerd leven.

Rest de vraag hoe haar dagelijkse leven eruitzag. Conservator De Bruin schetst in een paar snelle streken een aannemelijk scenario. De Dame van Simpelveld bestierde een groot, welvarend bedrijf, bestaand uit meerdere herenboerderijen. Haar personeel bestond uit slaven en plaatselijke seizoenarbeiders. 's Winters betrok ze haar herenhuis in Xanten, en nam – ongetwijfeld voorzien van een lekker geurtje en pronkend met haar sieraden – deel aan het societyleven. En hoewel ze als vrouw niet in het gemeentebestuur mocht, is het heel wel mogelijk dat ze naar toen geldend gebruik publieke werken financierde, zoals openbare badhuizen, en dat haar naam daar net zo fier op de gevel prijkte als haar gezicht nu nog steeds de wereld inkijkt.

ZILVEREN SPIEGEL
Een van de waardevolle voorwerpen die in de sarcofaag zijn gevonden.

Waan je voor een dag
in de Romeinse tijd

Museum Hoge Woerd
Hoge Woerdplein 1
De Meern (Utrecht)

WWW.MUSEUMHOGEWOERD.NL

GEOPEND
DINSDAG T/M ZONDAG
10:00 – 17:00 UUR
GRATIS TOEGANKELIJK

KINDERTENTOONSTELLING
Nurdius Maximus doe-expo
Meer info op waterliniemuseum.nl

28 april t/m 27 oktober 2019

Nurdius Maximus komt tot leven!

De 12-jarige Nurdius Maximus weet zéker dat hij later een grote Romeinse held gaat worden, alleen werkt de wereld om hem heen nog niet echt mee. Beleef de hilarische en spannende avonturen uit de gelijknamige boeken nu in onze doe-expo!

Op vrijdag 3 mei wordt de tentoonstelling feestelijk ingewijd met diverse workshops voor kinderen van 4 tot 15 jaar. Op vertoon van je entreekaartje is deelname aan een workshop gratis!

Tijdens schoolvakanties alle dagen geopend
Gratis met Museumkaart

GEVONDEN IN DE BODEM:

SPOREN VAN VROUWEN

Dankzij bodemvondsten weten archeologen steeds meer over vrouwen die in de Romeinse tijd het huidige Nederland bewoonden. Hun levens blijken zeer divers. Hier worden zeven vrouwen geportretteerd, van een rijke villa-eigenaresse tot een voormalige slavin.

INFOGRAPHIC ERIK FLOKSTRA, PIXELS&INKT
TEKST PAUL VAN DER HEIJDEN

7 NEDERLANDSE
VONDSTEN

I Hilde van Castricum

Deze Friese plattelandsbewoonster uit de vierde eeuw had een kostbare ketting met bladgoud om toen ze stierf. Ze was tussen de 24 en 30 jaar oud. Haar gezicht is gereconstrueerd.

Te zien in het Huis van Hilde, **Castricum**

II Dame van Voerendaal

De Dame van Voerendaal was waarschijnlijk een rijke villa-eigenaresse. Haar krulletjes en opgestoken vlechten verraden dat ze leefde in het midden van de tweede eeuw.

Te zien in Limburgs Museum, **Venlo**

III Loden Lady

In de vierde eeuw werd een rijke dame begraven in Romeins Nijmegen. Haar lichaam lag in een peperdure loden kist en 1600 jaar later kon haar gezicht worden gereconstrueerd.

Te zien in Museum Het Valkhof, **Nijmegen**

IV Fledimella

Ooit was het Germaanse meisje Fledimella slavin, maar haar patroon Sextius Salvius liet haar vrij en nam haar op in zijn familie. Ze hadden een speciale, liefdevolle band, zo blijkt uit de verzorgde grafsteen die voor haar werd gemaakt.

Te zien in Rijksmuseum van Oudheden, **Leiden**

Hilde van Castricum
Vindplaats: **Castricum, Noord-Holland**

Gera van Voorburg
Vindplaats: **Voorburg, Zuid-Holland**

VII

Menselijke resten

Historische artefacten

Fledimella
Vindplaats:
Bunnik, Utrecht

IV

VI **Julia Secunda**
Vindplaats: **Tolsum,**
Friesland

Loden Lady
Vindplaats: **Nijmegen,**
Gelderland

III

V **Meisje van Yde**
Vindplaats: **Yde,**
Drenthe

Dame van Voerendaal
Vindplaats:
Voerendaal,
Limburg

Meer vrouwen uit de Romeinse tijd leren kennen?
Bekijk de uitgebreide galerij op www.romeinen.nu.

V Meisje van Yde
Rond het jaar 100 werd het zestienjarige, manke meisje van Yde ritueel gewurgd, met een mes gestoken en in het veen gegooid. Daar bleef haar lichaam bewaard.

Te zien in **Drents Museum, Assen**

VI Julia Secunda
De oudst bekende tekst van Nederlandse bodem werd in het jaar 29 geschreven door Carus, slaaf van Julia Secunda. Het schrijfplankje bevat een financiële overeenkomst en werd gevonden in het Friese Tolsum.

Te zien in **Fries Museum, Leeuwarden**

VII Gera van Voorburg
In Forum Hadriani (Voorburg) werd een vrouw van een jaar of twintig begraven, waarschijnlijk van inheemse komaf. In de negentiende eeuw werden haar botten teruggevonden. Die raakten ook weer zoek maar dankzij gipsafgietsels kon haar gezicht worden gereconstrueerd.

Te zien in **Museum Swaensteyn, Voorburg**

**BESCHERMSTER
VAN ZEELIEDEN**

Altaar voor de godin
Nehalennia uit circa
150-250 na Chris-
tus, gevonden in de
Oosterschelde bij
Colijnsplaat.

MENG- GODINNEN

In de Romeinse Nederlanden wemelde het van de godinnen: Romeinse, lokale, en mengvormen van allebei. Uiterlijk en betekenis van Minerva en haar verwanten kregen hier een nieuwe draai.

DOOR GEERTJE DEKKERS

ROMEINSE HAVEN

De zeehaven bij het huidige Colijnsplaat, waar het hiernaast afgebeelde altaar is gevonden.

Een kleine tweeduizend jaar heeft ze onder de grond gelegen, maar al die eeuwen is ze vrijwel ongeschonden doorgelopen. Haar plooirijke mantel en gewaad verraden samen met haar helm dat ze uit de Oudheid stamt. En de enge kop op haar borst vertelt wie ze is: Minerva, de Romeinse godin die de monsterlijke Medusa hielp verslaan en sindsdien rondliep met het hoofd van haar slachtoffer.

Deze bronzen Minerva werd in de twintigste eeuw gevonden in het Friese Wijnaldum, in een terp. De vondst illustreert dat Romeinse godinnen in de eerste eeuwen van onze jaartelling doordrongen tot de uithoeken van het Romeinse Rijk, en verder. Wijnaldum lag ten noorden van de limes en was dus geen onderdeel van het imperium.

Maar de bewoners van het noorden hadden wel contacten ten zuiden van de Rijn. Mogelijk was dit beeldje een betaling voor een handelstransactie, of een geschenk.

De Minerva van Wijnaldum is uitzonderlijk in haar kwaliteit, maar ook in de rest van de Lage Landen zijn beelden van de godin aangetroffen. Logisch, zou Julius Caesar hebben gezegd. Want toen hij in de jaren 50 v.Chr. Gallië veroverde, zag hij al dat Minerva hier

werd vereerd. In zijn oorlogsverslag noteerde hij: 'Van alle goden vereren ze Mercurius het meest (...) Na hem vereren ze Apollo, Mars, Jupiter en Minerva. Over hen denken ze ongeveer hetzelfde als andere volkeren: dat Apollo ziekten verdrijft, dat Minerva de beginselen levert van ambacht en kunsten, dat Jupiter het bevel heeft over de hemel en dat Mars de oorlogen leidt.'

Volgens Caesar waren Romeinse goden en godinnen hier dus al geliefd voordat Rome de Lage Landen tot de Rijn onder controle

bracht. Dat is niet erg waarschijnlijk. Het lijkt erop dat Caesar lokale goden en godinnen door een Romeinse blik heeft beoordeeld en ingedeeld in categorieën die hij kende. Hij gaf een *interpretatio romana* van wat hij zag

Moeders van de stam

Welke lokale godinnen de inwoners van de Lage Landen dan wél vereerden, valt vooral op te maken uit archeologische bronnen. Die maken bijvoorbeeld duidelijk dat er →

een cultus was rond *matres* of *matronae* – moeders, dus. Van hen zijn vooral in het Rijnland heel wat beeldjes gevonden, die hen doorgaans met z'n drieën bij elkaar zittend tonen. Volgens inscripties waren ze verbonden met stammen, plaatsen, wateren. Wellicht boden ze bescherming, voorspoed en welvaart. Of misschien werden ze wel vereerd als moeders van de stam.

Een stuk duidelijker is de taak van de bekendste lokale godin uit de Romeinse tijd, Nehalennia. Van haar zijn meer dan tweehonderd afbeeldingen gevonden, vooral bij Domburg en Colijnsplaat. Nehalennia werd aangeroepen door zeelui in nood, die aan haar offerden voor een behouden vaart. Vandaar dat ze vooral is aangetroffen aan de rand van de Noordzee.

De reliëfs waarop Nehalennia is afgebeeld,

HANDELSGESCHENK
De Minerva van Wijnaldum is ver buiten het Romeinse gebied opgegraven.

zien er behoorlijk Romeins uit. Vaak zit de godin in een bouwwerkje dat lijkt op een tempel, met zuilen die zo uit het Middellandse Zee-gebied zouden kunnen komen: haar verering heeft een Romeinse twist gekregen. Het is een typisch voorbeeld van de mengeling van lokale en Romeinse culturen die in alle rijkdelen ontstond, en dus ook in de provincie Germania Inferior, waar de Lage Landen bij hoorden.

Die mengeling leidde ook tot een mix van 'persoonlijkheden' van godinnen. In het Gelderse Zennewijnen werd bijvoorbeeld een altaar gevonden uit de derde eeuw met daarop een afbeelding van een godin met een pijlkoker en een hond. Specialisten herkennen haar onmiddellijk als Diana, de Romeinse godin van de jacht. Maar volgens de matig leesbare inscriptie was het altaar gewijd aan Iseneucaega of Seneucaega, een plaatselijke godin. Waren de twee godinnen voor de schenker van het altaar één en dezelfde? Of vond hij de afbeelding van Diana geschikt genoeg om (I)seneucaega te vertegenwoordigen? Dat is gokken. Maar feit is dat de grenzen tussen godheden flexibel konden zijn en dat er veel fusievormen bestonden.

'Baardloze man'

Die fusievormen betroffen niet alleen Romeinse en lokale godinnen uit Germania. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een Houtense vondst, een bronzen beeldje van nog geen acht centimeter hoog. Het stelt een combinatie voor van de Romeinse gelukkiggodin Fortuna en Isis, die in het oude Egypte werd vereerd als een belangrijke vruchtbaarheidsgodin.

Via de Middellandse Zee was Isis in Griekenland terechtgekomen, waar ze een universeler, abstracter karakter kreeg. Ze werd een bijna alleen heersende godin, verbonden met het lot. Vandaar dat ze voor

Romeinen vergelijkbaar was met Fortuna, en vandaar dat de twee godinnen als één werden afgebeeld.

In die vorm bereikte Isis ook de noordrand van het Romeinse rijk.

De meng-geschiedenis van Isis in het Romeinse rijk is aardig te reconstrueren, maar met Germaanse menggodinnen is het vaak lastiger, zoals het voorbeeld van Diana/(I)seneucaega al liet zien. Dat geldt ook voor een beschadigd stenen beeldje dat in 1877 in Heerlen is gevonden en een zittende figuur voorstelt. De opgravingsleider kon het destijds niet plaatsen, al vermoedde hij dat het om een Germaanse god ging. Het Leidse Rijkmuseum van Oudheden kocht het beeld en omschreef het als een 'zandsteen

beeld van eenen baardlozen man op eenen zetel met rugleuning gezeten'. Maar nadere inspectie in de twintigste eeuw leerde dat het waarschijnlijk om een godin gaat.

Welke godin? Een belangrijke aanwijzing is een schild-achtig voorwerp in haar hand.

Dat wijst op Minerva, die hier immers bekend was. Op het schild lijkt zelfs een monsterlijke kop te zitten, Minerva's vaste attriboot. Maar er is veel raars aan het beeld. Zo houdt de vrouw het schild op vreemde wijze vast en heeft ze het in de rechterhand, terwijl links logischer is: dan blijft rechts vrij voor een wapen, zoals een speer, voor het echte vechtwerk.

Ondanks dit soort onregelmatigheden lijkt het beeld toch echt Minerva voor te stellen. Maar wellicht is ze vermengd met iets van lokale godinnen zoals Nehalennia of de *matres*, die ook vaak zittend werden afgebeeld. Waar de maker zijn inspiratie precies vandaan haalde, valt helaas niet te achterhalen. Maar ook dit lastig vast te pinnen beeld past in de trend dat Romeinse godinnen wat lokale kleur kregen – of soms een heel nieuw aanzien – en andersom.

Geertje Dekkers is historicus en journalist

Voor dit artikel is onder andere gebruik gemaakt van de bachelorscriptie *Goddelijk gesteente Godinnen in het noorden van het Romeinse Rijk* door Christian Kicken (Radboud Universiteit Nijmegen)

VEREERD MAAR ONBEKEND

Van de meeste lokale godinnen uit de Romeinse tijd weten we bijna niets. Van bijvoorbeeld Burorina, Exomna, Sandraudiga kennen we de naam, en weinig meer. Drie voorbeelden van godinnen die via archeologische vondsten alleen een glimp van zichzelf laten zien.

Arcanua

Haar naam betekende 'voorzanger' en staat op een bronzen haan met versieringen van email, een geschenk van ene Ulpius Verinus.

Hludana

De naam van deze godin werd waarschijnlijk uitgesproken als Hulloedana of iets dergelijks. Daarom is ze vroeger in verband gebracht met de sprookjesvrouw Holle, die het op aarde liet sneeuwen door haar kussen te schudden en over wie al in de Middeleeuwen werd verteld. Helaas was het bewijs voor het verband dun en moeten we de gelijkstelling waarschijnlijk vergeten.

Hurstrga

Haar naam, die mogelijk verband hield met het Germaanse hurst (struikgewas) stond op een altaar uit Tiel.

ONTDEK 2000 JAAR UTRECHT

GA OP EEN
ONDERGRONDSE
TIJDREIS
VAN ROMEINEN
TOT NU

DOM
UNDER

UTRECHT

BOEK JE TICKET ONLINE VIA [DOMUNDER.NL](https://domunder.nl)

museum het valkhof nijmegen

kunst en
archeologie

ARCHEOLAB

Ontdek de Romeinen!
Voor jong en oud

www.museumhetvalkhof.nl

LIMESWEG MET MOERASBRUGGEN

VICUS

DRUKTE ROND HET FORT

In de winter van 39/40 verrees aan de Oude Rijn een Romeins fort en daarnaast groeide een gehucht. Het fort trok ambachtslieden en handelaren aan, en ook vrouwen.

Het limesfort Praetorium Agrippinae in Valkenburg (Zuid-Holland) is een van de best onderzochte forten van het Romeinse Rijk. Archeologen konden maar liefst zeven

achtereenvolgende bouwlagen onderscheiden. De meeste fasen van het fort bestonden uit houtbouw. Pas vanaf fase 6, uit circa 175, verrees het fort in (tuf)steen.

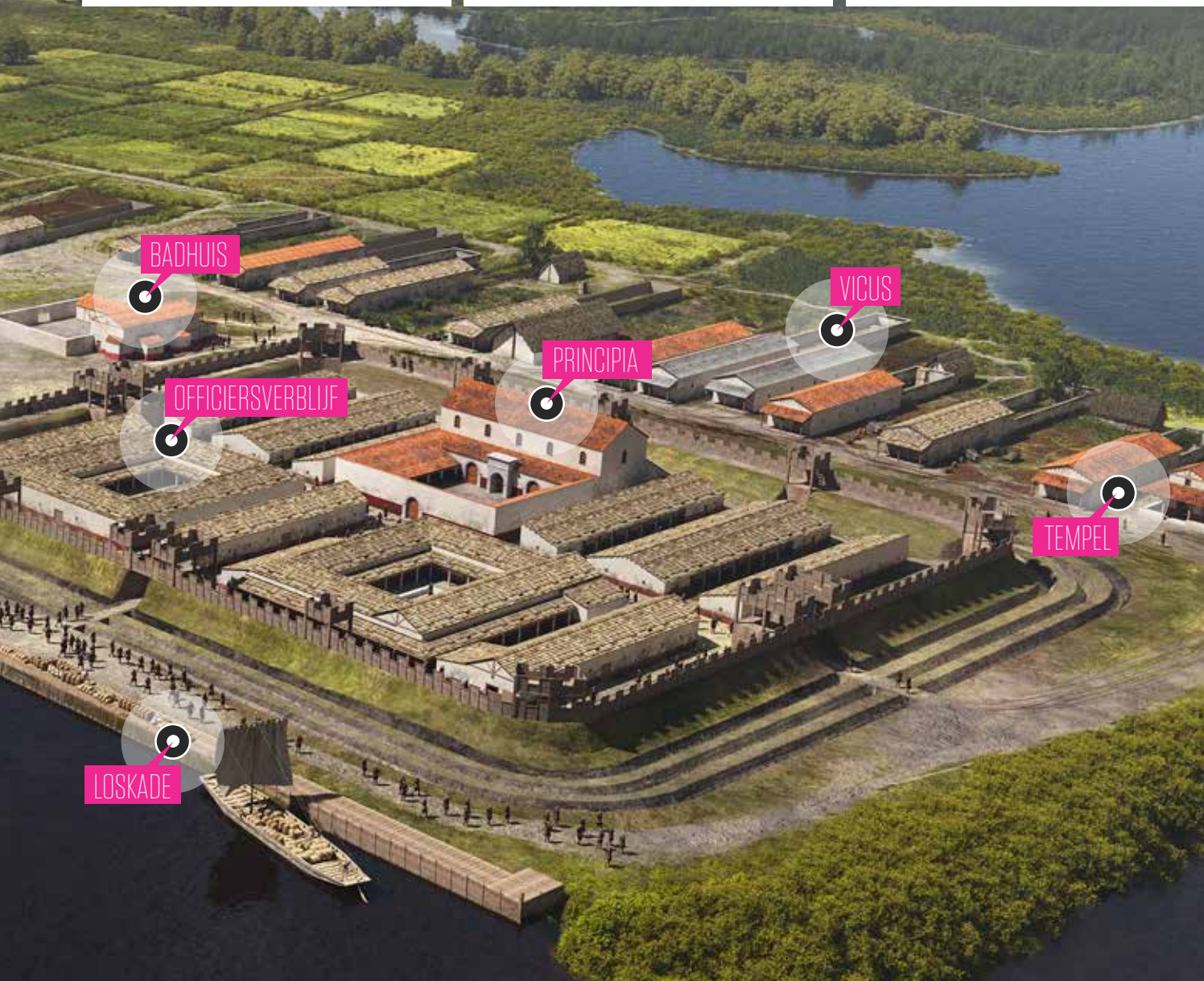
De opzet was steeds hetzelfde. Binnen een omwalling van ongeveer 150 bij 170 meter lagen het hoofdkwartier (*principia*), de woning van de commandant (*praetorium*), stallen, en de barakken voor de manschappen. De omwalling bestond uit een palissade of muur met

twee zogenoemde spitsgrachten, waarvan de bodem een driehoek vormde.

Buiten het fort lag een vicus, een gehucht. Ook dat is in Valkenburg goed onderzocht. Hier woonden de vrouwen van de soldaten, maar ook ambachtslieden, handelaren en kroegbazen. Buiten het fort lagen bovendien het badhuis en een tempel. Aan de kade voor het fort, langs de Oude Rijn, konden schepen hun goederen lossen en laden. Soortgelijke schepen zijn gevonden in Zwammerdam, Woerden en De Meern.

Praetorium Agrippinae werd gesticht in de winter van 39/40, kort voordat keizer Caligula met een groot leger optrok naar het Nederlandse kustgebied. Mogelijk was deze plek bedoeld als keizer-

lijk hoofdkwartier: de naam Agrippina kan verwijzen naar de moeder van de keizer, door hem zeer vereerd. Maar ook Caligula's zus heette Agrippina. Zij trouwde later met Claudius, haar oom. De Romeinse resten in Valkenburg werden in 1914 gezien door Albert Egges van Giffen (1884-1973). Maar pas tijdens de Tweede Wereldoorlog begon een echte opgraving. De kerk van het dorp was op dat moment verwoest door het oorlogsgeweld van mei 1940. Nadat het puin was geruimd, gingen op 15 april 1941 de gravers aan de slag. Ze vonden nog diezelfde dag tal van Romeinse resten. Met dit onderzoek werd Van Giffen de grondlegger van het Nederlandse limesonderzoek.

SPEUREN IN EEN LUXE VILLA

Een Romeinse villa in het Limburgse Voerendaal kan ons razend veel vertellen over het leven in de Romeinse tijd. Onder het oog van het publiek onderzoeken archeologen de resten van de bewoners, inclusief – wellicht – de modieuze ‘Dame van Voerendaal’.

maar dat die informatie nog in oude dozen en kisten verborgen ligt. Want hoewel er bij Voerendaal al meer dan honderd jaar archeologische opgravingen plaatsvinden, zijn de vondsten nooit goed bekeken. Onder leiding van het Limburgs Museum is een team van specialisten onlangs een driejarig onderzoek begonnen naar die ongeopende archeologische schatkist. Alle vondsten die ooit op het terrein zijn gedaan worden bestudeerd, zodat eindelijk vragen kunnen worden beantwoord. Wie woonden er op de villa? Hoe was het leven daar? En misschien: wie was de Dame van Voerendaal? Bijzonder is dat de specialisten en het Limburgs Museum tijdens het onderzoek al willen laten zien wat ze ontdekken. Je kunt dus binnenkort al kennis maken met Villa Voerendaal.

Check het actuele programma op websites www.limburgsmuseum.nl en www.devondst.nl

De Vondst is dé plek in Limburg waar iedereen met nieuwsgierigheid naar archeologie terecht kan. Bekijk de permanente expositie of kijk mee met restauratoren van Restaura die aan het werk zijn. Ook is een rondleiding door het provinciaal depot mogelijk.

De Vondst,

Raadhuisplein 20,
6411 HK Heerlen
E-Mail: info@devondst.nl
Tel.: 045 560 5002

OPENINGSTIJDEN:

Dinsdag t/m vrijdag: 10.00 – 17.00

Limburgs Museum

Keulsepoort 5
5911 BX Venlo
Recht tegenover het NS-station

Kleine krullen rond het gezicht en opgestoken vlechten, dat was de mode in het midden van de tweede eeuw na Christus. Voor vrouwen, wel te verstaan. We denken dat te weten omdat de vrouw van keizer Hadrianus (117-138), Sabina, altijd op die manier wordt afgebeeld. Diezelfde kleine krullen en opgestoken vlechten zien we terug in het portret van een Romeinse ‘Limburgse’, een gezicht gemaakt van zandsteen. Het gaat om een beeldhouwde vrouwenkop, gevonden in de buurt van Villa Voerendaal, de grootste Romeinse villa van Nederland en omstreken. Het enorme landbouwbedrijf, want dat was de villa in de bloeitijd, mat een gevel van wel 190 strekkende meter. Wat het land opleverde,

was bedoeld voor de grenstroepen aan de Rijn. De villa had stromend water, want er lag een aquaduct. Dat moest honderdduizenden liters per dag naar het badhuis, de latrine en de keuken brengen want kranen waren er niet: het water stroomde continu uit fonteintjes.

De vrouwenkop, die Dame van Voerendaal, heeft waarschijnlijk deel uitgemaakt van een grafmonument. Wie zich zo iets kon permitteren, moet tot dezelfde sociale laag van de Romeinse samenleving hebben behoord als de eigenaar van Villa Voerendaal. Woonde deze vrouw daar zelfs? Kwam ze er op bezoek?

Verborgenvondsten

Het fascinerende aan Villa Voerendaal is dat we er in potentie een hele hoop over weten,

DATUM	LOCATIE	ACTIVITEIT
4-12 mei	De Vondst, Heerlen	Presentatie: Kennismaking met Villa Voerendaal
4 mei & 5 mei	De Vondst, Heerlen	Ontmoet de Dame van Voerendaal. Ambachtelijke en digitale reconstructie van een Romeins vrouwenportret
8 mei	De Vondst, Heerlen	Demonstratie restaureren Romeinse objecten door Restaura. Rondleidingen thema Villa Voerendaal
12 mei	Voerendaal, locatie nader bekend te maken	Lezing: Aan tafel in de Villa Voerendaal – Beatrice de Fraiture
11 mei & 12 mei	De Vondst, Heerlen	Rondleidingen Villa Voerendaal, producten van het land

AGENDA

In heel Nederland worden in de Romeinenweek rondleidingen, workshops, lezingen en andere activiteiten georganiseerd. In deze agenda vindt u een selectie. Kijk voor het complete programma op www.romeinenweek.nl.

Duivelsdrek en garum

Verrassende Romeinse smaken

→ KOOKWORKSHOP

Speciaal voor de Romeinenweek organiseert eet!verleden op zondag 12 mei een kookworkshop met Romeinse hapjes. Tijdens de gezellige kookworkshop ga je aan de slag met recepten uit de Oudheid, zodat je zelf smaken van twee duizend jaar geleden kunt creëren. Die smaken zullen

verrassend zijn. Je ontdekt de Romeinse voorliefde voor zoet-hartige en zoet-zure combinaties en duikt een wereld in met minder bekende ingrediënten als duivelsdrek en garum. Samen met de andere gasten kook je een tafel vol bijzondere gerechtjes uit de Oudheid. Voor alle moeders is er bovendien een leuk cadeau, het is tenslotte moederdag! www.eetverleden.nl

→ LEZING

LANDSCHAPPEN LANGS DE LIMES

Op woensdagavond 8 mei vertelt fysisch geograaf Marieke van Dinter in Museum Hoge Woerd in De Meern over de invloed van

het landschap op de Romeinse militaire infrastructuur van West-Nederland: van fort Vechten in Bunnik tot aan de kust bij Katwijk. De lezing

wordt georganiseerd in samenwerking met Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens & Leidsche Rijn. www.museumhogewoerd.nl

→ EXCURSIE

VINDPLAATS MEISJE VAN YDE

Het Drents Museum organiseert op zaterdag 11 mei een exclusieve excursie naar de vindplaats van het Meisje van Yde. Dit uitstapje rond een van de beroemdste Nederlandse vrouwen uit de Romeinse tijd mag je niet missen. Na een inleiding en een bezoek aan het meisje in het Drents Museum vertrek je per bus naar het monument op de vindplaats. www.drentsmuseum.nl

Archeologisch Monument

Roma en de wolvin

→ ONTHULLING

Op zaterdag 11 mei wordt in het Zuid-Limburgse Munstergeleen een Archeologisch monument onthuld. In 2016 vond men hier een Romeinse munt, een follis. Aan de ene kant stond het portret van de godin Roma en op de keerzijde de wolvin met de tweeling Romulus en Remus. Beide afbeeldingen zijn verwerkt in het monument dat ook zal verwijzen naar drie locaties in het dorp waar Romeinse vondsten permanent te zien zullen zijn.

www.ivn.nl/afdeling/munstergeleen

→ KINDERTENTOONSTELLING

Nurdius Maximus

Op 3 mei wordt de nieuwe kindertentoonstelling 'Nurdius Maximus Doe-Expo' in het Waterliniemuseum in Bunnik feestelijk geopend. Deze expositie is gemaakt rondom de populaire kinderboekenserie *Dagboeken van Nurdius Maximus*, waarin een Romeinse jongen van 12 jaar oud een grote Romeinse held wil worden. Op deze vrijdag staat het fort in teken van de Romeinen met verschillende activiteiten voor kinderen zoals de workshop 'Romeins schild knutselen' (ca. 4 tot 8 jaar) en een miniatuur wargame 'Gangs of Rome' (ca. 8 tot 15 jaar).

www.waterliniemuseum.nl

ROMEINSE ROUTES

Door het hele land, onder meer in Amsterdam en Den Bosch, worden ook deze Romeinenweek weer **Romeinse bierveldtochten** georganiseerd. De wandeltochten volgen sporen van de Romeinse geschiedenis en eindigen bij een lokale brouwerij waar een

vrouw aan de roerstok staat en wandelaars kunnen genieten van een proeverij.

www.bierwandeltochten.nl

Fiets op 4 en 11 mei of wandel op 5 en 12 mei vanuit Landgraaf onder begeleiding van een deskundige gids mee langs de **Via Belgica**. De route is gebaseerd op

het boek 'Het amulet van de Lichtberg' en loopt langs schilderijen uit de tentoonstelling 'Vice Versa' van kunstenaar John van den Berg, over het Romeinse verleden van Landgraaf.

www.vialinearecta.nl

Wandelroute Veldzicht

loopt door het mondingsgebied van de Oude Rijn en wordt verrijkt met

schriftelijke informatie over de limes. De wandeling vindt tijdens de Romeinenweek plaats op zaterdag en zondag en begint en eindigt bij Streekmuseum Veldzicht in Noordwijk.

www.streekmuseumveldzicht.nl

Ga op zaterdag 11 en zondag 12 mei mee met een stadswandeling door

→ EVENEMENT

Romeinse Moederdag

Met Romeinse moeders, gladiatrixen, echtgenotes, vriendinnen en ambachtswomen in de hoofdrol wordt zondag 12 mei in Hoge Woerd wel een hele bijzondere Moederdag. Wat was de rol van deze vrouwen in de

Romeinse samenleving, wat mochten vrouwen wel en wat niet? Tal van activiteiten, demonstraties en voorstellingen vertellen het verhaal van deze vrouwen. Neem plaats in de Romeinse schoonheidssalon, kijk naar de gevechten van echte gladiatoren en gladiatrixen, ervaar een Romeinse huwelijksceremonie en nog veel meer. Een dag voor jong en oud, mis het niet!
www.museumhogewoerd.nl

Brood en Verhalen

Mythische heldinnen

→ CULINAIR

Kom op 10 mei 's avonds gezellig samen genieten van Romeinse gerechten en mythen in de oude boomgaard van buurttuin Zoete Aarde in Zoetermeer. Kitty Legten-

berg kookt uit de keuken van Odysseus en vertelt over Romeinse godinnen en heldinnen. Bij mooi weer op het terras en anders in de kas.
www.zoeteaarde.nl

Kampen, met als thema **Vrouwen in beeld**: vrouwen in de geschiedenis van de stad vanaf de Romeinse tijd tot en met de 20e eeuw.
www.cultuurzien.nl

Wandel op 4 of 11 mei met Gilde Nijmegen langs de restanten van de **Romeinse waterleiding**, vanaf Berg en Dal naar de Hunerberg in de stad zelf. De wandeling duurt zo'n vier uur, met

halverwege een pauze in de Romeinse Herberg (Heilig Landstichting).
www.gildenijmegen.nl

Op zaterdag 11 en zondag 12 mei neemt de stichting Amerongen Inspireert je mee op een **wandeltocht naar het verleden**. De wandeling start en eindigt bij Café Restaurant Hotel Buitenlust, waar je kunt aanschuiven bij een echt

Romeins buffet en genieten van de film *De Romein die deserteerde en een Amerongse meisje trouwde*.
www.amerongeninspireert.nl

MEER ROUTES
Behalve deze routes zijn er nog vele andere korte en lange Romeinse fiets- en wandelroutes in heel Nederland. Kijk voor een overzicht op www.romeinenweek.nl

4X ARCHEOLOGIE

1 ROMEINSE VICUS
In het Park Matilo in Leiden werken archeologen de hele Romeinenweek in de Pop-up ArcheoHotspot. Bewonder een kleine TENToonstelling of struin door het fort en de vicus. In de weekenden zijn er workshops, spelletjes en demonstraties, en op sommige dagen lezingen en een boottocht vol verhalen.
www.parkmatilo.nl

2 BODEMGEHEIMEN
Stichting In den Scherminckel organiseert op 11 mei in Bergen op Zoom een Open Dag in het Archeologisch Depot en op 8 mei een workshop Archeologische Bodemgeheimen voor kinderen. Onderzoek wat de Romeinen in Bergen op Zoom deden en bezoek de expositie met aardewerk van bijna 2000 jaar oud.
www.scherminckel.nl

3 OPEN ATELIER
Neem op 8 mei een kijkje in het restauratieatelier in Museum Valkenburg, Zuid-Limburg. Daar kun je ook proeven van Romeinse hapjes en dranken, leert de Optio Centuriaie jonge bezoekers marcheren en voorspelt Elisia Ferraris de toekomst met schapenbotjes.
www.museumvalkenburg.nl

4 UNIEKE VONDST
Op vrijdag 3 mei opent om 15.30u een gloednieuwe ArcheoHotspot in Streekmuseum Baron van Brakell in Ommeren. Er wordt een unieke vondst onthuld, gevonden tijdens de bouw van het museum.
www.streekmuseumbaronvanbrakell.nl

Aanliggen bij de Romeinen

→ BACCHANAAL

In de Romeinse herberg in Archeon wordt op zaterdag 11 mei een groots bacchanaal georganiseerd met volop vertier en vermaak en een heus aanligdiner. Je wordt welkom geheten

met een Romeins drankje en er worden heerlijke Romeinse gerechten geserveerd. Het kledingvoorschrift is uiteraard Romeins. In de herberg liggen de tunica's en palla's klaar voor alle gasten.
www.archeon.nl

→ LEZING

Chaos in het rijk

Op 8 mei spreekt Tom Buitendorp bij de Stichts-Hollandse Historische Vereniging in Woerden uitgebreid over het leven van keizer Hadrianus en zijn bezoek aan onze streken. Hij vertelt over crisisjaar 117, waarin keizer Trajanus te midden van de chaos overleed en werd opgevolgd door Hadrianus.
www.shhv.info

VOOR KINDEREN

Kom knutselen, kleuren of speuren in het [Rijksmuseum van Oudheden](http://www.rijksmuseum.nl) in Leiden! Op 4 en 5 mei maak je sieraden van papier of een geldbuideltje. Er zijn kleurplaten en kapla om villa's, aquaducten en triomfbogen mee te bouwen. En je kunt er elke dag met een speurroute of doeboekje op zoek naar de Romeinen in de museumzalen.
www.rmo.nl/kids

Wil je net zo'n groot rijk als de Romeinen? Dat kan, tijdens de speurtocht in het [Allard Pierson Museum](http://www.allardpiersonmuseum.nl) in Amsterdam! Door opdrachten te maken verover je landen die je inkleurt op de kaart.
www.allardpiersonmuseum.nl

In 1828 vond professor C.J.C. Reuvens tijdens de opgravingen van Forum Hadriani (Voorburg) iets unieks: een prachtige jonge vrouw, genaamd Gera. Ze is te bewonderen in [Museum Swaensteyn](http://www.swaensteyn.nl). Tijdens een kinderworkshop kom je alles te weten over het leven van een vrouw in een Romeinse stad. En tijdens een kinderspeurtocht ga je zelf op pad.
www.swaensteyn.nl

Maak in [Museumpark Heilig Landstichting Orientalis](http://www.museumparkheiliglandstichtingorientalis.nl) een reis door een bijzonder deel van het Romeinse Rijk: het oude Midden-Oosten. Vraag bij de kassa om een tunica en ga als een echte Romein op pad tijdens de Romeinenontdekkingstocht. Oefen als een legionair, speel Romeinse spelletjes en proef in de herberg van

lekkere Romeinse hapjes.
www.museumparkorientalis.nl

[Museum het Pakhuis](http://www.museumhetpakhuis.nl) in Ermelo organiseert kinderactiviteiten in Romeinse sferen. Bezoek de tentoonstelling 'Oog in Oog met de Romeinen' en maak op 4 mei een familiefoto in Romeinse kledij. Maak op 7 mei je eigen gezichtsmasker met Romeinse ingrediënten, speel op 8 mei levensgroot Romeins Risk of doe op 11 mei mee met een workshop geurbuidel maken.
www.hetpakhuisermelo.nl

In [Museum Kasteel Wijchen](http://www.museumkasteelwijken.nl) ontdek je tijdens een mini-expeditie aan de hand van vragen, opdrachten en

spellen hoe kinderen leefden in de Romeinse tijd.
www.museumwijken.nl

Doe op 4 mei mee met workshops over schoonheidsidealen in de Romeinse tijd in [Stadsmuseum Woerden](http://www.stadsmuseumwoerden.nl). Vrouwen – en ook mannen – wilden er ook toen verzorgd uitzien. Hoe deden ze dat? Wat vonden ze mooi? In de bodem van Woerden zijn spulletjes gevonden die daar iets over vertellen. Je mag ook jezelf mooier maken, in Romeinse stijl.
www.stadsmuseumwoerden.nl

Laat je in het [Thermenmuseum](http://www.thermenmuseum.nl) door Amaka meenemen naar Coriovallum, de Romeinse stad die verrees op de

plek waar nu Heerlen ligt. Of doe mee met een workshop pottenbakken op 4, 5, 8, 11 of 12 mei.
www.thermenmuseum.nl

Op [Archeon](http://www.archeon.nl) vinden diverse activiteiten plaats. Daarbij is er aandacht voor het leven van Romeinse dames en hun kleding en accessoires. Op 7, 8, 9 en 10 mei geven Romeinen van 14:00 uur tot 16:00 uur uitleg over de restauratie van de Zwammerdamschepen in de Romeinse Restauratiewerf.
www.archeon.nl

Bij [Huis van Hilde](http://www.huisvanhilde.nl) in Castricum kun je terecht voor leuke activiteiten. Laat je op woensdag 8 mei tussen 12.00 en 16.00 uur

Metamorfosen

→ TONEEL

Op het binnenterrein van Castellum Hoge Woerd brengt theatergroep Aluin op 9, 10 en 11 mei een toneelbewerking van misschien wel het meest beroemde Romeinse gedichtenboek: Metamorfosen. Alles verandert en niets

blijft hetzelfde in prachtige verhalen over Narcissus en Echo, Venus en Mars, Philemon en Baucis, Daedalus en Icarus, Apollo en Daphne. Een poëtische buitenvoorstelling van de mooiste klassieke verhalen van dit meesterwerk van Ovidius.
www.museumhogewoerd.nl

mooi maken in de Romeinse schoonheidssalon of kom Romeins koken op vrijdag 10 mei tussen 12.00 en 16.00. Je kunt ook de reconstructie van 'Hilde' bewonderen.

www.huisvanhilde.nl

In het **preHistorisch Dorp** in Eindhoven nemen de Romeinen het roer over. Aan het begin van de meivakantie zijn er al vrouwen uit die tijd en aan het eind komen de soldaten thuis. En dat wordt gevierd! Laat je op 4 en 5 mei verwennen in de beautysalon, proef de Romeinse hapjes, trek een toga aan, of marcheer mee met de legionairs van re-enactmentgroep Legio Secunda Augusta.
www.prehistorischdorp.nl

Op 12 mei is er een speciale Romeinenmarkt in **Museum Wierdenland** in Ezinge. Graaf een schat op, maak je eigen sieraden, bak Romeinse spelletjes, gok met bikkels, gooi walnoten in een kruik, werp speren door rollende hoepels en leer zwaardvechten.
www.wierdenland.nl

Op 5, 7 en 12 mei kun je je in **Museum Romeins Halder** in Sint-Michielsgestel verkleden als een echte Romein. Neem een kijkje in de collectie en ga met een app op avontuur rondom het museum.
www.romeinshalder.nl

Stichting Via Linea Recta in Landgraaf organiseert op 11 mei Romeinse activiteiten. Je kun er

geurbuideltjes en bloemenkransen maken, haren vlechten, mozaïeken. Er is een mini-poppenkast-voorstelling, een fotobooth en een wijnproeverij. Proef Romeinse hapjes en bekijk re-enactors.
www.vialinearecta.nl

Op 5, 7 t/m 10 mei en 12 mei kunnen kinderen deelnemen aan een puzzeltocht vol Romeinse spelletjes in het **Pieter Vermeulen Museum** in Driehuis. Laat je ook fotograferen als Romein.
www.pietervermeulenmuseum.nl

Doe mee met de speurtocht langs classicistische invloeden in de binnenstad van **Kampen**. De speurtocht is vanaf 4 mei te downloaden op www.cultuurzien.nl.

→ EXCURSIE

Varen op de Romeinse Rijn

Ver voor de komst van onze moderne vervoermiddelen was de Oude Rijn een van de belangrijkste vaarroutes voor troepen en handel. De Leidse Rederij neemt je op zaterdag 4 mei mee op een tocht van ongeveer vier uur langs de grens van het Romeinse Rijk, de limes. In Park Matilo word je ontvangen door een deskundige die je meeloodst voor een wandeling door de tijd. Een Romeinse lunch staat klaar bij Hoeve Dijkzicht in Polder Achthoven. Daarna vaar je terug naar Leiden. Een middag vol geschiedenis, gezelligheid en vaarplezier.
www.sloepennetwerk.nl

→ LEZING

Romeins grafveld

Geo-archeoloog René Isarin geeft op 8 mei bij Biologische Tuinbouwvereniging Elderveld een lezing over de Romeinse resten die zijn gevonden tijdens het project ViA15 in Bemmelen in 2018. Toen werd onder andere een groot Romeins grafveld opgegraven.
www.btv-elderveld.nl

→ ONTHULLING

Boomstamkano

Op zaterdag 11 mei onthult de archeologische werkgroep Over de Maas in Dreumel een prachtige en compleet bewaard gebleven boomstamkano uit de Romeinse tijd. Kom je vergapen aan een eenvoudig maar zeer vernuftig in elkaar gezet vaartuig van maar liefst 10 meter lang. Tijdens deze middag is het archeologisch depot van Expeditie over de Maas geopend voor publiek.
www.expeditie-overdemaas.nl

Spektakel in het Archeon

Ontmoet de Romeinen

→ THEATERCOLLEGE

In Archeon in Alphen aan den Rijn neemt archeoloog Tom Hazenberg je mee langs de Romeinse limes met zijn legioenen, schepen, havens en handelsplaatsen. Ontmoet de mensen

die er werkten, woonden en reisden. Een spektakel met visuals, geschiedenis, muziek en spannende ontdekkingen.
www.hazenbergarcheologie.nl

→ EXCURSIE

Romeinen in de Oostvaardersplassen

Wist je dat de Romeinen in de Oostvaardersplassen zijn geweest? Ontdek op 10 en 12 mei tijdens een Eokar-exkursie onder leiding van een gids van Staatsbosbeheer de archeologische waarde van de Oostvaardersplassen en de geschiedenis van dit unieke natuurgebied. Geniet van het uitzicht vanaf het uitkijkpunt en zie met eigen ogen hoe de Oostvaardersplassen door de tijd heen zijn veranderd.
www.staatsbosbeheer.nl/Natuurgebieden/oostvaardersplassen

→ BEZICHTIGING

Tempelresten

Een rondleiding in het Tempel | Kerk Museum in Elst is een unieke reis door de tijd. Je ontdekt de fundamenten van twee Romeinse tempels die verborgen liggen onder de kerk. Op 4, 11 en 12 mei zijn er reguliere rondleidingen en op 4 mei is een speciale familierondleiding met kinderactiviteiten.
www.tempelkerkmuseum.nl

4X TENTOONSTELLINGEN

1 BRITTENBURG
De mysterieuze Brittenburg, die eeuwen geleden bij Katwijk in zee verdween, was een bovengemiddeld groot Romeins fort. In het Katwijkse Museum is een tentoonstelling te zien over deze verdrinken hoeksteen van het Romeinse Rijk.
www.katwijkmuseum.nl

2 SIERADEN
Museum Het Valkhof in Nijmegen toont tot eind 2019 de mooiste stukken uit zijn collectie sieraden uit prehistorie, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Bekijk met hoeveel oog voor detail sommige juweeltjes gemaakt zijn en ontdek hoe onze liefde voor sieraden geworteld is in vroeger tijden.
www.museumhetvalkhof.nl

3 VAN ROME NAAR ROMEINS!
De vernieuwde presentatie in het Allard Pierson Museum in Amsterdam toont de diversiteit van het Romeinse Rijk met bijzondere objecten uit het Middellandse Zeegebied, Egypte en de Lage Landen. Je ziet er Romeinse juwelen, mummie maskers en een unieke collectie Romeins glas.
www.allardpiersonmuseum.nl

4 DAMES EN GODINNEN
Op de nieuwe afdeling 'Nederland in de Romeinse tijd' in het Rijksmuseum van Oudheden komen dames en godinnen volop aan bod. Je ziet er bijvoorbeeld de dame van Simpelveld met haar versierde sarcofaag en de godin Nehalennia.
www.rmo.nl

DE ROMEINEN

BIJ UITGEVERIJ OMNIBOEK

Uitgeverij Omniboek

€17,50

Livia

Een biografie van de machtigste vrouw van Rome: Livia Augusta. Meer dan zeven decennia bracht zij door in het politieke machtscentrum van Rome. Matthew Dennison schetst haar niet louter als gifmengende stiefmoeder, maar biedt een eerlijk beeld van deze opmerkelijke vrouw.

€15,00

De Romeinse Limes

Luit van der Tuuk schrijft zeer toegankelijk over de Romeinse aanwezigheid in de Lage Landen. Hij beschrijft de Neder-Germaanse limes, die dwars door Nederland liep en Gallië moest beschermen tegen de Germanen. Het boek is volledig geïllustreerd in kleur, met kaarten en tijdlijnen.

Het visioen van Constantijn

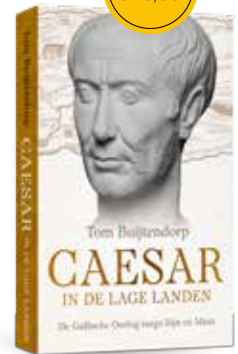
Dit boek is genomineerd voor de Homerusprijs 2019. Keizer Constantijn bekeerde zich in 312 tot het christendom. Hij werd de eerste christelijke keizer van het Romeinse Rijk. De kerstening was definitief begonnen. Auteurs Jona Lendering en Vincent Hunink laten aan de hand van bronnen uit de tijd zien dat dit verhaal niet helemaal klopt.

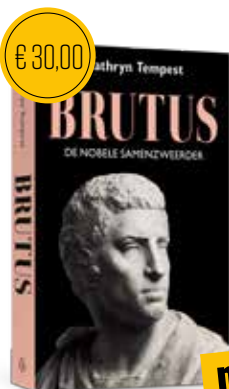
€17,50

Cesar in de Lage Landen

Tom Buijtenorp laat op basis van een reeks nieuwe ontdekkingen, zoals vondsten in een Karolingisch handschrift, een gezichtsreconstructie van Caesar in het RMO en rapporten van een Romeinse legerofficier, zien dat we de plaatsen waar Caesar in Nederland en België verbleef nu ook kunnen aanwijzen.

€25,00

€30,00

Brutus

Historica Kathryn Tempest schetst in de biografie *Brutus* een portret van een bijzondere Romeinse senator. Hij was filosoof, staatsman, vrede-stichters en legeraanvoerder. Maar bovenal is Marcus Julius Brutus bekend als 's werelds beroemdste moordenaar.

nieuw

€22,50

Hannibals meesterzet

Topauteur Adrian Goldsworthy vertelt in *Hannibals meesterzet* op meeslepende wijze over de voor-geschiedenis, de epische confrontatie en de nasleep van de slag bij Cannae, en over het unieke strategisch inzicht van Hannibal.

